

ELS GREMIS I L'OBRA DE SANTA MARIA DE LA MAR

JOAN BASSEGODA I NONELL

La construcció de l'església parroquial de Santa Maria de la Mar va ser iniciada i conduïda pels Ardiaques, Rectors i Obrers a través del Consell de la Vinticinquena i de la Molt Il·lustre Junta d'Obra, però cal tenir en compte que el barri de Ribera era lloc de residència i treball d'una munió de gremis de menestrals, com ho proven els noms dels carrers: Abaixadors, Assaonadors, Agullers, Argenteria, Bastaixos, Blanquers, Carders, Calderers, Cotoners, Esparteria, Espaseria, Estampers, Flassaders, Fusteria, Mirallers, Semolers, Sombrerers, Tapineria i Vidrieria. Divuit gremis s'integraren a la parròquia de Santa Maria.

L'antic gremi de Bastaixos o Macips de Ribera tingué assignada la capella de Sant Maties i Santa Tecla, després de Sant Bartomeu. Era la segona a la dreta de la porta lateral del carrer de Santa Maria, abans carrer del Born. El 1968 s'instal·là a dita capella l'altar del Sagrat Cor, i la capella té l'advocació de Sant Magí i Santa Tecla. Hi ha una vidriera dedicada als sants bisbes de Barcelona Sever i Oleguer. En el mur del fons hi hagué una pintura, copiada en quadricromia per B. Bassegoda Amigó a la pàgina 72 del llibre de 1976.¹ Una de les figures de primer terme representava Sant Bartomeu, escorxat.

Una manera de conèixer la importància dels gremis és la relació de les diverses processons de Corpus Christi, on el gremis hi eren representats amb les seves corresponents senyeres. En el segle XVII es mencionen a la processó els gremis de Flassaders, Matalassers, Revenedors, Blanquers, Traginers de Mar, Boters, Corders, Passamaners, Carnicers, Garballedors, Mariners de Sant Telm, Julians o Mercers, Barquers i Descarregadors, Pescadors, Bastaixos i Macips de Ribera, Pellers i Sastres.

Des d'un bon principi els gremis aportaren el seu esforç físic i econòmic a la construcció de l'església que sempre s'ha considerat com a pertinença de la universitat o comú dels feligresos de la parròquia.

1. Bonaventura BASSEGODA I AMIGÓ, *Santa Maria de la Mar. Monografia històrico-artística del temple*. Compendi a cura de Bonaventura Bassegoda Musté i Joan Bassegoda i Nonell, Universitat Politècnica de Barcelona, 1976, p. 72.

No fa pas massa anys que el President de la M.I. Junta d'Obra, el marquès de Villalonga, en les reunions anuals de la Junta i la Vinticinquena, feia lliurament de la clau de Santa Maria al Rector de la parròquia per tal que fes ús del temple al llarg del pròxim any i, a mitja nit del Dijous Sant, obria i tancava diverses vegades el portal major en senyal de domini.

Fins 1329 l'església era solament Santa Maria de les Arenes o de la Sorra de Mar, un petit edifici que va ser la tomba de Santa Eulàlia l'any 304. Sant Fèlix i Sant Cugat recolliren el cos de la màrtir i l'enterraren en un cementiri prop d'una via romana. Aquest cementiri va ser localitzat el 1967 en construir-se l'actual cripta de l'església i, fins 1936, la pica de batejar de Santa Maria era un sarcòfag paleocristià, ara al Museu Arqueològic de Montjuïc, que es creu va ser la tomba de Santa Eulàlia fins al trasllat del cos de la santa a la catedral l'any 877.

D'aquesta manera, l'església de Santa Maria de les Arenes seria el martirium de Santa Eulàlia. Cal apuntar que en les obres de construcció, el 1967, de la cripta es trobaren damunt del cementiri romà les restes d'un humil edifici que bé podria ser Santa Maria de les Arenes, la qual, des de 1006, depenia de la Canònica barcelonesa, cosa que impedia invertir grosses quantitats en engrandir l'església.

L'Ardiaca Bernat Llull, home influent i poderós, obtingué la independència de Santa Maria de la Canonja catedralícia i, per delegació del bisbe de Barcelona Ponç de Gualba, el 25 de març de 1329, va beneir i posar la primera pedra en els fonaments de la que seria l'església gòtica. Diu el Llibre de Cerimonial: «església construïda per la pietat i devoció del seus parroquians i de bell nou edificada». A la pedra hi figurava esculpit i policromat un escut, d'or amb quatre pals de gules, el mateix de la universitat dels parroquians per concessió de Jofre, comte de Barcelona.

El fet s'explica en el Foli 47 del llibre de Cerimonial de Santa Maria, escrit pel beneficiat Josep Vilardebó, i també en les dues làpides esculpides a banda i banda de la porta que esguarda el Fossar de les Moreres, vers SE, «a parte circii». En les dues làpides hi figura igualment esculpit l'escut de quatre pals juntament amb el de la ciutat de Barcelona.

El llibre descriu també les cinc claus de la volta major, la Coronació de la Mare de Déu a l'Empiri, el Naixement de Crist, l'Anunciació a Maria, el rei a cavall i l'escut de la universitat dels feligresos, suposadament coincident amb el de la ciutat de Barcelona.

Els fets s'expliquen també en el Llibre de les Llunes, o «Registrum Beatae Mariae de Mari», escrit inicialment el 1341 pel beneficiat Bertran Savall, major dom de l'Ardiaca Llull.

Es desprenen d'aquestes antigues cròniques uns quants fets dignes de consideració.

En primer lloc la reiterada referència a la universitat dels parroquians, al comú dels feligresos, els quals agrupats en gremis, van ser els que feren possible l'obra amb el seu esforç. El bisbe Gualbes es limità a deslliurar als feligresos de Santa Maria de la dependència dels canonges de la catedral, el rei Pere

IV va donar diners per a la construcció de la quarta volta i el mercader Berenguer Bertran per a la tercera volta, on es pot veure el seu escut repetit quatre vegades en el tambor de la clau. L'escut és de gules, creuat per dues cotisses d'or. Aquest escut va ser per primera vegada localitzat durant la restauració de la clau de volta l'estiu de 1985 i publicat el 1985² i 1987³. Per tant, la major part de l'obra de Santa Maria es deu a l'esforç del fidels i del gremis.

En segon lloc cal considerar que l'escut que figurà a la primera pedra, a les dues làpides del mur del carrer de Santa Maria i a la cinquena clau de volta, és, ho diuen expressament les cròniques, el de la universitat de parroquians; però resulta que segons el llibre de Cerimonial, aquest escut hauria de ser el del comtat de Barcelona, o sigui, d'or quatre pals de gules. Escut que segons el llibre va ser expressament cedit a la comunitat per Jofre el Pelut, fet històricament fals. A més a les làpides del carrer de Santa Maria, ultra l'escut quadrilobrat, hi ha també el de Barcelona ciutat, és a dir, quarterat amb el primer i quart quarter d'argent, una creu senzilla de gules i en el segon i tercer, d'or quatre pals de gules. Aquesta disposició, amb quatre pals en el segon i tercer quarter no es troba a la heràldica de Barcelona fins bastant més tard, abans en dits quarter apareixien d'or, dos pals de gules. Així es pot veure en els més de cinquanta escuts de Barcelona esculpits a la catedral amb dos pals i solament en tres casos, molt tardans, amb els quatre pals, concretament a la tomba de Sant Sever, segle XVIII, a la capella dels màrtirs de la Independència al claustre (1908) i al banc de la capella de les Fonts baptismals (1908).⁴ L'escut de Barcelona amb els quatre pals als quarters segons i tercer va ser oficialment aprovat per l'Ajuntament l'any 1906 i la primera vegada que sortí oficialment la bandera de la ciutat amb aquestes característiques va ser el 28 de juny de 1908 en ocasió de la inauguració del monument a Jaume I a la plaça del Rei i carrer de la Tapineria.⁵

Actualment, i després de moltes discussions i canvis, s'ha adoptat un nou escut amb quatre pals, un d'ells ajagut i un fons de bandera, inicialment groc, després blau i finalment amb altres quatre pals, de tal manera que ara hi ha vuit pals. Que per nombre de pals no quedi.

L'heraldista Armand de Fluvià va fer notar a qui això escriu, com a les làpides del carrer de Santa Maria hi ha l'escut de Barcelona amb quatre pals. En observar, però, amb deteniment els petits escuts de dites làpides, es veu que, efectivament, hi figuren quatre pals, però el fet és que no corresponen als de gules sinó als d'or.

2. Juan BASSEGODA NONELL, «Las claves de bóveda de Santa María del Mar», *El Correo Catalán*, Barcelona, 16 de abril de 1985.
3. Joan BASSEGODA I NONELL, *Guia de Santa Maria de la Mar*, Fundació Caixa de Barcelona, 1987, p. 29.
4. Joan BASSEGODA I NONELL, *Els treballs i hores a la catedral de Barcelona*, Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, Barcelona, 1995, p. 132-134.
5. *Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona*, año VII (1908), Ayuntamiento de Barcelona, Imprenta Henrich, Barcelona, 1910, p. 568-569.

S'ha d'explicar. Tal com es pot veure a la girola de la catedral, i a molts altres llocs on l'escut es troba policromat, el color d'or resta en relleu i el vermell o gules, deprimit. D'altra part en la creu de Sant Jordi el vermell de la creu és en relleu i llis l'argent del fons.

Això vol dir que, en l'escut de Barcelona, el segon i tercer quaters s'hi representen en total cinc pals, tres de grocs, el primer, tercer i cinquè, i dos de gules, el segon i el quart. A l'escut del comtat de Barcelona, i també del regne d'Aragó, hi ha nou pals, cinc d'or i quatre de gules; el primer, tercer, cinquè, setè i novè, d'or i el segon, quart, sisè i vuitè, de gules.

D'aquesta forma s'arriba a la conclusió que els escuts de Santa Maria, tant els de la cinquena clau de volta com els de les làpides de la porta, tenen, als quaters segon i tercer, d'or tres pals de gules que correspondrien, en tot cas, al comtat de Foix, cosa inversemblant.

La heràldica mai ha estat ciència exacta i els escuts de Santa Maria en són una bona prova. A més, segons el llibre de Cerimonial aquests escuts serien el de la universitat i no pas els de la ciutat de Barcelona.

Roca i Colí en el seu llibre de 1861⁶ dona una pintoresca explicació: diu que Jofre el Pelut concedí a la universitat dels parroquians de Santa Maria l'ús del blasó dels quatre pals de gules en camp d'or. Fet històricament impossible, car l'escut quatribarrat no aparegué fins molt més tard. Diu també que el comte Ramon Borrell ni afegí la creu de Sant Jordi, quan el culte a Sant Jordi s'introduí a Catalunya molt més endavant, en tot cas, aquesta creu seria la de la catedral, com en els més antics escuts de la ciutat, fet que no s'escau per a la parròquia de Santa Maria.

Encara afegeix Roca i Colí que Pere IV el Cerimoniós concedí el dret d'usar la corona reial. En donar una definició heràldica de l'escut de la M.I Junta d'Obra de Santa Maria, ho explica així: escut quarterat, primer i quart quaters d'argent una creu senzilla de gules, segon i tercer, d'or, quatre pals de gules. A la barba un mar d'azur agitat d'argent, timbrat amb corona reial d'Aragó, cercle d'or encastat de pedreria realçat amb vuit florons interpolats amb vuit perles sobre petites punxes. Aquest, però, és l'escut actual o el del temps en què Roca i Colí publicà el seu llibre (1861), però no el del segle XIV.

A la porta de Sant Iu de la catedral hi ha, fixades al mur, dues làpides, amb un text que commemora el començament de la seu gòtica el primer de maig de 1298. A la de mà esquerra, hi ha l'escut de la catedral a l'angle superior esquerre i inferior dret, mentre als angles superior dret i inferior esquerre hi ha l'escut de tres pals en relleu, corresponent a l'or, i dos deprimits de gules.

A més, i amb ganes d'ampliar aquesta confosa teoria heràldica, a la seu de Girona la segona clau de volta de la nau central, hi ha un escut policromat

6. José ROCA Y COLÍ, pbro., *Discursos panegírico-históricos en las anuales fiestas mayores de Santa María del Mar... celebradas el 1 de enero de 1860 y 1861*, Est. Tip. de Joaquín Bosch, Barcelona, 1861.

amb quatre pals d'or i tres de gules. I per major complicació cal recordar que en llistons de junts de les posts de trespol de bigues de fusta del claustre de Santa Maria de Pedralbes es poden veure, alternadament, les armes d'Aragó amb un pal de gules i un altre amb els besants d'or de Montcada.

Tant les làpides de la porta de Sant Iu com les de l'antic carrer del Born de Santa Maria foren col·locades ben avançat el segle XIV, car no es podia fixar unes làpides en un murs que encara no existien ni el 1298 ni el 1329. Pel que fa a la cinquena clau de volta de Santa Maria, es coneix exactament la data, el 3 de novembre de 1383.⁷ En el llibre de Cerimonial es parla de les claus de volta, esculpides i pintades, de manera certament confosa, perquè la quarta clau o «umbilico», la identifica com Sant Jordi, «*equus cum armatura sancti Georgi, Cataloniae patroni, quem contra mauros fervide devellatum comes Raimundus Borrell in suo videt exercitu*», quan és conegut que dita clau la manà esculpir i pintar el rei Pere IV el Cerimoniós en homenatge al seu pare Alfons IV el Benigne. Clau destrossada pel foc el 1379 i tot seguit reconstruïda per ordre del rei.

A més, la descripció del llibre de Cerimonial és errònia quan diu que les claus de volta foren col·locades un cop enllestides les voltes i els arcs creuers («*ad voltas vero finiendas et precipuos arcos et spaciose Basilicae concludendos positi fuerunt quinque lapides enormis magnitudinis*»), quan se sap que la clau de volta, no és la darrera, sinó la primera pedra d'una volta.

Una altre qüestió és per on va ser començada l'església. El llibre de Cerimonial diu que va ser en lloc diferent de l'antiga església, a la part de NO. o de cerç on s'aixeca una creu de fusta. Allà enterraren la primera pedra i aspergiren amb aigua beneïda el lloc i tot el perímetre de la nova edificació («*postea aspersi super eum [lapidem] et super omne circuitum ad novam ecclesiam designatur*»).

Fèlix Amat⁸ va suposar el 1782 que l'església es començà per la façana major, cosa que nega Roca i Colí dient que va ser per la capçalera.

De fet les esglésies gòtiques de tres naus es construïen començant pels contraforts i capelles laterals, després les naus laterals i finalment la nau major. Així ho demostren les dates de dedicació de les capelles laterals de Santa Maria: Sant Llorenç el 1339, Santa Anna i Sant Tomàs el 1340, Sant Iu el 1341, Sant Francesc el 1341, Sant Pau el 1345, Corpus Christi el 1352 i Sant Honorat i Santa Oliva el 1382. Pel que fa a la volta major, el 1379 estava enllestit el quart tram i el 1383 el cinquè. La primera missa a l'altar major va ser el 15 d'agost de 1384.

L'aportació dels gremis no s'aturà després de la construcció del gran edifici gòtic, sinó que continuà al llarg dels segles amb l'abillament de l'interior de l'església amb altars, retaules i orgues.

7. Rúbrica de Brúniquer (1608-1641), Arxiu Municipal de Barcelona, Tomo II, Fol. 69 retro.

8. Félix AMAT, pbro., *Sermón que en las solemnissimas fiestas... de la traslación al nuevo altar mayor de Sta. María del Mar*, Bernardo Pla impresor, Barcelona, 1782.

L'església gòtica de 1384 degué tenir un cor al bell mig de la nau major, en el qual, el 1424, es va instal·lar un cadirat de fusta. Tot plegat subsistí fins al trasllat al presbiteri, darrera de l'altar major, el 1782.

L'altar major disposà d'un retaule pintat abans de 1341 i després un altre de 1449, desmuntat el 1628. Entre 1629 i 1937 es va fer un nou retaule barroc amb la imatge monumental de mestre Rafael Guarino. El 1767, Diego de Villanueva va fer el projecte d'un grandios monument de Setmana Santa, que no es realitzà car la Junta d'Obra preferí encarregar un nou altar major en comptes de fer el monument de 7.000 lliures de cost.

El 1769 va ser escollit el projecte d'altar del mestre fuster i arquitecte Deodat Casanovas. Entre 1771 i 1778 es bastí l'enorme altar amb columnes monolítiques de marbre brocatell de Tortosa. La imatge de la Mare de Déu Assumpta, obra del professor d'escultura de Llotja, Salvador Gurri, va ser col·locada a la part superior el 1782.⁹

Mentrestant s'havia desmuntat el cor del mig de la nau major i instal·lat darrera de l'altar major entre les pilastres de la girola. El presbiteri s'avançà un tram i en les dues pilastres es van situar dues trones de fusta.

Santa Maria tenia orgue ja a les darreries del segle XV, el qual va ser successivament millorat i ampliat fins el 1794, quan es bastí el gegantí orgue de la part de l'Evangeli, malauradament destruït pel foc criminal del 20 de juliol de 1936.

La tribuna reial, a la part de l'Epístola, també es va cremar el 1936, i així es perdé el record de les estades de diferents monarques en aquell àmbit construït per ordre del Capità General príncep de Darmstadt a les darreries del segle XVII. El 1705 Santa Maria es convertí en Capella Reial per concessió de Felip V i el 1708 es féu la confirmació dels desposoris de l'Arxiduc Carles d'Àustria amb Isabel Cristina de Braunschweig-Wolfenbüttel.

L'aspecte interior de Santa Maria varià el 1534, quan es dividiren en dues parts horitzontals les capelles de l'absis per a instal·lar-hi arxius i magatzems. El 1634 s'obrí una finestra dessota de la rosassa de la façana principal per augmentar la il·luminació. Aquesta finestra fou cegada en la restauració d'Elies Rogent a les darreries del segle passat. S'hi va posar un escut de Santa Maria amb quatre pals als quaters segon i tercer.

Després de la destrucció de tots els altars de les capelles laterals el 1936, a partir de 1939 es va iniciar un lent procés de restauració en el que els gremis hi participaren activament. El gremi de comerciants d'oli arranjà el 1948 l'altar de la Mare de Déu de l'Olivera, la primera de la part de l'Espístola al costat del campanar, davant del carrer de l'Espaseria, el gremi de Sastres a la cinquena a la part de l'Evangeli i el gremi d'Hostalers va construir l'altar de Santa Marta en la capella darrera la façana major, al costat de les fonts baptismals.

9. Bonaventura BASSEGODA I AMIGÓ, *Santa Maria de la Mar*, Associació d'Arquitectes de Catalunya, Barcelona, 1925-1927.

Pel que fa al gremi d'Estampers o impressors, va restaurar la capella de Sant Andreu en la que hi existí el benefici presbiteral de patronat actiu i passiu de sang amb el cabals del mas Preixana de Munt de la parròquia de Sant Andreu de Gurb, diòcesi de Vic, fundat el 1332 per Guillem de Preixana.

En el mur es pot veure l'escut dels Preixana, de gules, tres pinyes d'or. El 1585 es traslladà a aquesta capella el retaule de Sant Serafí. Va ser dedicada després de Ntra. Sra. de la Columna. Avui és dedicada a Sant Joan *ante portam Latinam*, patró del Gremi d'Impressors. Va ser restaurada el 1966 per l'arquitecte Camil Pallàs i Arisa.

La vidriera representa quatre escenes referides a Sant Joan Evangelista, la imatge del qual, de talla de fusta, obra de Tomàs Bel i Sabatés, es pot veure damunt d'una peanya de pedra. En el mur lateral hi ha una placa de metall amb la inscripció «1948-1973, 25 años del gremio de impresores»¹⁰.

El Gremi d'Impressors o d'Estampers té un origen més modern que els dels Bastaixos, Mercers o Sabaters car la invenció de la impremta no es produí fins el segle XV, però les seves aportacions a Santa Maria van ser força considerables.

La presència dels gremis a Santa Maria ve certificada precisament a la cinquena clau de volta de la nau major on, segons el llibre de Cerimonial, hi figura l'escut de la Junta d'Obra. Però encara hi ha més, perquè al tambor de la clau, és a dir, a les parts laterals entre els nervis, hi figuren incisos quatre escuts gremials que pogueren ser localitzats en les obres de restauració de 1970 quan es procedí a la neteja de la clau.

Els escuts corresponen al gremi de Ferrers, amb les característiques bosses de ferrer, al gremi de Guanters, amb una guant, al gremi de Revenedors, amb unes balances, i un quart escut que no ha estat possible indentificar per la dificultat de visió.

És significatiu que la clau de volta que tanca l'església ostenti l'Escut de la Junta d'Obres, que agrupava als gremis i a quatre gremis individualitzats.

D'aquesta manera es justifica plenament el títol d'aquest text i s'aprofita l'ocasió per desitjar un feliç cinquè centenari al Gremi d'Impressors de Barcelona.

10. Joan BASSEGODA I NONELL. 1987, p. 31-32.